

vider. I vilken mån råkar de kanske istället vara starka frontfigurer för en hel samhällsrörelse, och att vi minns dem för att vi glömt bort de andra? Det är inte orimligt att förstå föregångarna som människor som resultatrikt uttolkade samtidsandan och som, det är viktigt, lyckades få med andra på uttolkningen och de gestaltningar som de ville genomföra. Wachtmeister pekar på samtidens intresse för de frågor som Hagdahl engagerade sig i, men gör inte själv någon tätare analys och syntes av relationen mellan individ och samtid.

Vid den här tiden handlade samhällsgestaltningarna om storartade saker, allt från kokböcker, museiprojekt, majblommor, barnkolonier till många fler kulturuttryckande projekt. Men förmodligen var de misslyckade uttolkningarna av tidsandan fler än de framgångsrika, varför förlorarnas kulturhistoria alltjämt återstår att skrivas. Hagdahl var dock ingen "looser", tvärtom en stjärna av och i sin tid, och med sitt opus magna visar han oss idag att varje tids värderingar ofta kan kokas ihop till en eller ett par kokböcker som är lika självklara som de sedan blir gammalmodiga.

Essensen av vår tid uttrycks bl.a. i de drygt 300 kok- och matböcker som årligen ges ut i Sverige. Under flera hundra år tillbaka har vi kunnat följa recept, nya smaksättningar och tillagningar som konkretioner av sin tids ständigt förändrande ideal och värderingar, ja helt enkelt vår kulturs förändring. Därför till slut ett tips till alla som intresserar sig för samhällsförändringar: Ta en tur till boklådornas kokbokshyllor nästa gång du behöver inspiration till en kulturanalys!

Richard Tellström, Grythyttan

Yrsa Lindqvist: *Mat, måltid, minne. Hundra år av finlandssvensk matkultur*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2009. 247 s., ill. ISBN 978-951-583-186-6.

Att samla in folktraditioner och dokumentera folklig kultur blev angelägna uppgifter för Svenska litteratursällskapet i Finland, grundat 1885.

Yrsa Lindqvist ägnar särskilt intresse åt Vivi Peters, som fick SLS:s uppdrag att utföra etnografiska fältarbeten i svenskbygderna. Sällskapet beviljade också stipendier som gav studenter möjlighet att bedriva folkloristisk och dialektal insamling i svenskspråkiga trakter. Den etnografiska insamlingen blev mer planmässig då Folkkultursarkivet grundades 1937 som en egen enhet med uppgiften att undersöka den finlandssvenska folkkulturen med dokumentering inom tio ämnesgrupper.

Frågelistverksamheten med eget meddelarnät fokuserades 1965 på "Måltidsordningen". I svaren beskrivs självhushållningen vid sekelskiftet 1900 och senare förändringar. Frågelistan "Våra vardagsvanor" 1983 berör särskilt hushållet, mathållningen och förändrade rutiner. Temat återkommer 1998 i frågelistan "Vad har vi för mat idag?". De äldsta meddelarna beskriver ofta sina matvanor med utgångspunkt i barndomshemmet. Svar på dessa frågelistor avspeglar alltså förhållanden under hela 1900-talet. Problematisering av frågelistor har diskuterats på nordiska ämnesseminarier. (Se: *Frågelistan som källa och metod* 2005, red. Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund.) Det rika och omväxlande bildmaterialet ur SLS:s arkiv utgör en viktig del av framställningen.

I dokumentationen av årshögtider och fester lyfter Lindqvist fram formspråk och rekvisita med symbolisk betydelse: "Middagsbordet utgör ett slags minnenas kavalck där föremålen får en extra dimension av nostalgi och familjetradition" (s. 41). 1900-talets mathållning presenteras som "smakbitar ur arkivskafferiet". Självhushållningens kostmönster blir åskådliga genom fylliga citat om förrådshantering, hushållsbestyr och mathållning i de svenska kustbygderna vid början av 1900-talet. Med inlevelse skildras den ideella fosterländska rörelse som tog till sin uppgift att sprida kunskap och odlingsiver i bygderna.

Boken innehåller fem beskrivningar av mat och miljö hämtade ur frågelistsvar. I de tre första presenteras minnesbilder från landsbygd, skärgård och stad under 1900-talets första decennier. De båda andra ger samtidssvar från de sista åren av 1900-talet. De kvinnliga meddelarna ger husmorsperspektiv, planering och värdemönster. Den enda gemensamma vardagsmåltiden är kvällsmålet, det är söndagar och helger som ger tillfälle till social samvaro. Barnen deltar i förberedelserna med egna uppgifter vid dukning och i bordsskicket följer de givna regler. Tonen i frågelistsvaren tyder på att inläringen skett med trivsamma metoder, utan tillrättavisningar. Båda dessa meddelare framhåller med entusiasm sina egna hälsoaspekter och medvetna val.

Avsnittet "Mattraditionen som kulturarv" är Lindqvists sammanfattning av 1900-talets finlandssvenska matkultur, tecknad genom insamlat arkivmaterial. Tradition och kulturarv gör alltså framställningen till nutidens historiska grundval. Frågelistsvaren 1998 har siktet inriktat på förhållanden i den aktuella samtiden med dess koppling mellan privatliv och samhälle, individualitet och social tillhörighet. Måltider blir scenarier som kan tolkas direkt i samtiden, men skribenterna kan också rikta sin uppmärksamhet på

framtiden: Goda måltidsvanor är ett värdefullt kapital att skicka med barn ut i vuxenlivet. Konsumtion, sundhet, estetik m.m. är teman som passar in i den beskrivna nutiden. Med analytiska redskap kan de tolkas som målsättning för framtiden.

Det finns fler innehållsrika avsnitt. *Mat, måltid, minne* kan också studeras genom bildsamlingen eller med särskild inriktning på citaten. Min önskan är att Yrsa Lindqvist i en särskild studie bygger ut analysen med fler uppteckningar till frågelistan 1998. Det skulle vidga helhetsbilden. Det skulle också vara intressant att se 2000-talets första decennium i vidare måltidsspektrum.

Ingrid Nordström, Lund

Bo G. Jansson: *Fet-Mats. Den förstenade gruvdrängen i sakprosa och som inspirationskälla till dikt och konst från 1700-talet till idag*. Gidlunds förlag, Hedemora 2009. 320 s., ill. ISBN 978-91-7844-764-0.

En märkvärdig jordfästning ägde rum i Stora Kopparbergs kyrka i Falun den 21 december 1749. Det skedde under stora hedersbetygelser och föremålet för denna uppmärksamhet var en gruvdräng som dödats av ett ras i Falu gruva 70 år tidigare. Hans kropp hittades efter 40 år på gruvans botten för att därefter, enligt rekommendation av det höga Kungliga Bergskollegiet, som kuriositet visas upp som utställningsföremål under 30 års tid.

När det märkliga fyndet gjordes den 2 december 1719 fann man ett lik med benen avslagna men däremot visade varken ansiktet, händerna eller klädedräkten minsta spår av förstörelse. Vattnet i vilket kroppen låg var starkt vitriolhaltigt och detta fastslogs senare som förklaring till den dödes konservering.

Det var en annan gruvdräng, Måns Hansson, som kände igen och kunde identifiera den döde. Han kunde berätta att den förolyckade hette Matts Israelsson, och kallades "Feet Matts eller Stor Matts" p.g.a. sin storväxthet, och kom från Boda by i Svärdsjö socken nordost om Falun. Måns Hansson visste berätta att Fet-Mats i sin ungdom tagit tjänst hos bergsmannen Jonas Pehrsson på den förnämliga bergsmansgården Dikarbacken i Falun.

En annan person som kände igen den döde var Margareta Olsdotter, "Rö Olles dotter", på Norra kyrkbacken: En åldrande änka som kunde berätta att hon som ung varit förlovad med Matts Israelsson och att det lyst för dem i kyrkan strax innan han mystiskt försvann fjorton dagar före långfredagen 1677. Han skulle då, enligt Marga-

reta, tagit sig ned i det s.k. Mårdskinnsfallet – där han sedermera återfanns – för att "påsticka", som det hette när man tände den eld som var nödvändig för gruvbrytning vid denna tid. Han kom aldrig tillbaka berättade hon, förrän nu.

Den fantastiska historien om Fet-Mats väckte stor uppmärksamhet vida omkring och engagerade och förbryllade vetenskapliga kretsar och sällskap. Ett sådant var det s.k. Bokwettgillet vid Uppsala universitet som sammanträdde under åren 1719 till 1731. Medlemmar var några av Sveriges främsta vetenskapsmän. De behandlade de mest besynnerliga ämnen och problem. Fallet Fet-Mats var ett av de säregna problem som engagerade gillet medlemmar. Hans sensationellt välbevarade kropp sysselsatte gillet under sju sammanträden 1720–21. Var han människa eller var han ett mineral?

Margareta Olsdotters begäran att få äganderätten till hans lik och att kroppen omedelbart skulle begravas avslogs. Istället blev den utställningsföremål under ca 30 år tills den föll sönder och slutligen kunde begravas.

Vid 1700-talets slut var Fet-Mats färdigbehandlad ur naturvetenskaplig synpunkt. Under 1800-talet förvandlas han i stället till en kulturhistorisk företeelse och blir intressant som motiv för litterära, musikaliska och dramatiska framställningar. Denna fokusförändring speglar också den större kulturhistoriska rörelsen i Europa under 1700-talet från franskklassicism till romantik, menar litteraturvetaren Bo G. Jansson, vår kunnige guide på denna resa, och visar hur Fet-Mats-berättelsen har figurerat som inspirationskälla till dikt och konst, dramatik och opera under hela 1800-talet och även i vår tid. Jansson visar varför Fet-Mats blev ett framträdande litterärt och musikdramatiskt motiv framför allt i Tyskland. Ett grundläggande verk från det tidiga 1800-talet är E.T.A. Hoffmanns novell *Die Bergwerke zu Falun* från 1819. En annan milstolpe i Fet-Mats-genren är Fredrika Bremers roman *Dalarna* från 1845.

I en genomgång av tre dramatiska verk från tiden 1840–90 märks t.ex. Wagners operautkast *Die Bergwerke zu Falun*. Alfred Tennysons dikt *Tomorrow*, 1885, är också inspirerad av berättelsen. Senare tid kan exemplifieras av Ivar Lo-Johanssons novell *Fet-Mats*, 1968, och Martin Lindbergs skådespel med samma namn, 2004.

Avslutningsvis sammanfattar Jansson med att hävda att intresset fortsätter i våra dagar. När gruvstaden Falun upptogs på UNESCO:s världsarvslista visar han hur den fantastiska berättelsen om den gamle gruvdrängen Matts Israelsson åter kan användas inom kulturarvsturismen.

Göran Hedlund, Lund